

kodu- ja välismaist uurimisseisu arvestades ei saa aga Vatikani arhiiviga seotut pidada eesti ajaloo uurijate jaoks kaugeltki ammendatuks.

Esimeses järjekorras vääriskid topelttöö vältimiseks ülevaatamist need viimastel aastakümnetel eri riikides ilmunud paavstiarhiivi materjalide põhjal koostatud dokumendieditsioonid, milles avaldatul on seost eesti ajalooaga. Kontrollida tuleks ka vanemate editsioonide õigsust ning vajaduse korral korrigeerida signatuure. Põhimõtteliselt uusi lähtekohti võiks pakkuda paavstikantselei asjaajamisest tuleneva tausta loomine senituntule. Näiteks võib tõdemus, et Liivimaa neofüütidele suunatud ülevoolavalt südamliku retoorikaga paavstikantselei läkitus on tegelikult kirjutatud rutiinse, paljude teistes kirjades korduva eeskuju järgi ning et samasuguses sõnastuses tekst on samal kuupäeval läkitatud veel kolme-nelja erinevasse Põhja- või Kesk-Euroopa piirkonda, asetada vastava allikateate sootuks teise valgusesse.

Kõige rohkem aega ja püsivust nõudev ülesanne on kindlasti uute Eestit puudutavate teadete leidmine. Ka arvestatava jõu ja vahendite korral võib see töö osutuda pikaks ja tänamatuks, ent niisugune on kord juba paljude samalaadsete ettevõtmiste saatust. Olgu eelõeldu illustreerimiseks toodud vaid üks näide. Paavstiarhiivi uurijatele avanud Leo XIII algatas 19. sajandi lõpul muu hulgas ka Aquino Thomas'e tööde (taas)avaldamise. Selleks loodud temanimeline komisjon *Commissio Leonina* töötab paavsti antud ülesande kallal tänini. Siinkirjutaja küsimusele, millal see töö võiks lõpule jõuda, vastas komisjoni liige, seeria *Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens* väljaandja dr Walter Senner, OP ligikaudu nii: "Kui kõik hästi läheb, võime esimesi arvestatavaid tulemusi loota 40–50 aasta pärast."

Tiina Kala

Vaade Vatikani raamatukogu ja arhiivi siseõuele.
Foto Tiina Kala

ESINEJA ESIMESELT EESTIKEELSELT HELIPLAADILT

■ Esimese eestikeelse raamatu ilmumist tähistav juubeliaasta on jõudnud lõpule, kuid tulekul on teinegi tähtsündmus meie kultuuriloos. Käesoleval aastal täitub sada aastat esimese eestikeelse helisalvestise sünnist.

Peab tõdema, et uue meediumi sünnilugu, võrreldes varaseima trükisega, on palju hilisem nähtus, ometi on selle tekkeloos veel tänagi palju ebaselget. Seda isegi elementaarsete andmete osas. Vaevalt oskasid esimeste jäädvustuste tegijad aimata, milliseks kujuneb sajandi lõpupoole ning tulevikus helisalvestuste levik ning selle koht ja tähendus rahva vaimse pärandi jäädvustamisel.

19. sajandi lõpul leiutatud helisalvestamise seadet täiustati, kuni osutus võimalikuks ka nende tiražeerimine. Samavõrra entusiasmist kui komerterslikust huvist kantuna võitsid mitmed Ameerika, Inglise, Saksa ja Prantsuse kompaniid uuel tegevusalal kiiresti juhtrolli. Kiire tegutsemise käigus asutati filiaalid ja allasutused ning helisalvestuse levik võttis peagi globaalsed mõõtmed. Esimese maailmasõja eel tehti helisalvestusi enamikus Euroopa maades, aga ka Aasia ning isegi Põhja-Aafrika kontinendil. Pole imestada, et The Gramophone Company esindajad 1899. aastast ka Peterburis töötasid.

Eesti esimese helisalvestise saamisluugu on põhjalikult uurinud ja teadaolevates detailides kirjeldanud Reino Sepp¹. Ilmunud on Heino Pedusaare "Eesti heliplaadi koondkataloog", mis sisaldab eesti heliplaadi ajaloolist ülevaadet². Küllaltki palju on heliplaadi ajaloole tähelepanu pööranud Valter Ojakäär eesti levimuusika ajalugu käsitlevas raamatus "Vaibunud viiside kaja"³.

Kordamata siin nende autorite pikaajalise uurimistöö tulemusi detailides, oleks esimese eestikeelse helisalvestise saamisluugu lühidalt järgmine. Esimesed eestikeelsed helisalvestised jäädvustas inglise firma The Gramophone Company Peterburis

¹ R. Sepp, *Pilk eesti heliplaadi alguskümnendele*. Teater. Muusika. Kino 1988, nr 11.

² H. Pedusaar, *Eesti heliplaatide koondkataloog*. I (1901–1939). Tallinn, 1998, lk 17, 18.

³ V. Ojakäär, *Vaibunud viiside kaja*. Eesti levimuusika ajaloost 1. Tallinn, 2000, lk 59–61.

1901. aastal. Juhuse tahtel on tänaseni säilinud kuuest esimesest heliplaadist ainult üks, mis salvestuse järjekorras osutus ühtlasi esimeseks. Salvestatud "Paistab sügisel ka päikene" viisi oli kirjutanud tuntud kujur August Weizenberg. A. Koltsovi teksti eestikeelne tõlge pärineb Karl August Hermannilt. See mõneminutilise salvestusega heliplaat on tänapäeval hoiul Tallinnas Teatri- ja Muusikamuuseumis⁴.

Salvestatud laulu esitaja M. A. Goltissoni vastu on oma eelpool nimetatud raamatus huvi tundnud V. Ojakäär, tuues ära ka tema lühibiograafia (lk 60). Autor püüab leida vastust ning lahti seletada mitu olulist ja äärmiselt põnevat küsimust. Näiteks, miks valiti välja ja kutsuti esimest eestikeelset heliplaati salvestama mitte-eestlane? Milline oli tegelikult esitaja nimepilt jne? Sama küsimuste ring huvitab ka põhjanaabreid, kuna nende esimesed soomekeelsed helisalvestised laulis M. A. Goltisson helikandjale samuti 1901. aastal Peterburis.

Alustagem laulu "Paistab sügisel ka päikene" esitaja nimest. M. A. Goltisson õppis Peterburi Konservatooriumis aastatel 1894–1905⁵. Peterburi Konservatooriumi ajalugu käsitlevas publitseeritud dokumentide ja materjalide kogumikus "Iz istorii Leningradskoj Konservatorii" (1862–1917) on mainitud M. H. Goltissoni nime⁶ seoses kahe kontserdiga, mis toimusid 1898. aasta detsembris ja 1899. aasta veebruaris⁷. Samast võib lugeda, et laulja oli S. Gabeli lauluklassi üliõpilane. Siit võrsub põnev küsimus: mil viisil sai Mihhail Aleksandrovitšist M. H. Goltisson. Kas on siin hoopis tegemist kahe eri isikuga?

Tegelikult oli olukord vastupidine: 16. oktoobril 1870. aastal sündis Peterburi lähedal Kroonlinnas juudi rahvusest allohvitseril Hazkel Abramil ja tema abikaasal Rohal poeg, kellele pandi nimeks Michel. Üheksa-aastaselt alustas ta laulmist sünaagoogi kooris. Peterburi Konservatooriumi astus noormees kahekümne nelja aasta vanuselt. Noormehe võimekust laulda raskusteta vokaalteoseid võõrastes keeltes tõendab, et juba konservatooriumi päevil teenis ta raha, lauldes keeltes, mida ta tegelikult ei tundnud (sealhulgas kirgiisia keeles)⁸. Tema huvi tungida vaimuliku muusika sügavustesse sai tõenäoliselt alguse sünaagoogi koorist (paraku keelati see tegevus ära juba tema kolmandal õpinguaastal). Järgnesid esinemised, oratooriumide ettekanded Püha Anna kirikus ja mujalgi. Sajandivahetuse paiku otsustas ta astuda vene õigeusk. Saab vaid tagantjärele oletada, kas Micheli juudi päritolu tõttu tehti talle takistusi konservatooriumis õppides või pidas ta silmas oma väljavaateid töö leidmisel tulevikus. Usuvahetusega

ongi seotud meid huvitav nimevahetus: M. H. Goltissonist saab venepärasem Mihhail Aleksandrovitš Goltisson.

1901. aasta sügisel tehakse esimesed salvestised. Ilmselt andis ettevõtmine võimaluse teenida väikest taskuraha, sest muud allikad peale heliplaadi enda etiketi tähtsat sündmust ei märgi. Weizenbergi laulu salvestamisega ei lõppenud noore tenori kontaktid Eestiga. Mihkel Lüdigi kutsel laulis M. A. Goltisson Pärnumaa II laulupeol ja Tartu Peetri kirikus 1903. aastal, kus koos teiste solistidega kanti ette F. J. Haydni oratoorium "Loomine". M. Lüdigi osa nii esineja valimisel eestikeelsete helisalvestiste sisselaulmisel kui ka tema Eestisse kutsumisel on peetud üsna tõenäoliseks, kuid seni pole see tõendust leidnud.

Tema edaspidisest tegevusest on teada, et Goltisson juhatas Sinise Risti halastajaõdede Aleksandri koguduse koori. Ta on esinenud vokaalkvarteti koosseisus. Alates 1909. aastast kuni oma surmani 1914 töötas ta ajakirja Muzyka i Penije toimetaja kohal. Tema avaldatud tööde täielik loetelu on kättesaadav biograafilises leksikonis "Kto pisal o muzyke"⁹.

Peaksin siin peatuma nimetatud biograafilise leksikoni ja arhiivandmete mõningatel faktilistel erinevustel. Teatmeteoses on Goltissoni sünniaastaks märgitud 1872 (1874?). Ilmselt tuleks tõepärasemaks pidada ja eelistada siiski sünnitunnistusele kantud sünniaega: 16. oktoober 1870¹⁰ (vkj). Kuidas sattusid eeltoodud datumid biograafilises leksikoni ja sealt edasi, pole kahjuks teada.

Esimene eestikeelne helisalvestus on kahtlemata tähtis sündmus meie kultuuriloos. Pikka aega leidis uudne leiutis kasutamist peamiselt meelelahutuslikku eesmärki teenides, repertuaari mää-

⁴ Koopia analoog- ja digitaalvariandis säilitatakse Rahvusarhiivi Filmiarhiivis.

⁵ Tegelikult lõpetas M. A. Goltisson laulukursuse prof Gabeli lauluklassis juba 1901. a, kuid diplomi sai ta kätte alles 1. septembril 1905.

⁶ Iz istorii Leningradskoj Konservatorii. Materialy I dokumenty. 1862–1917. Leningrad, 1964, lk.314.

⁷ Samas, lk 176, 180.

⁸ St. Peterburi Riiklik Ajalooarhiiv (f nr 361.13.397, toimik nr 745).

⁹ G. B. Bernant, I. M. Jampolski, Kto pisal o muzyke. I (A-I). Moskva, 1971, lk 227.

¹⁰ M. A. Goltissoni sünnitunnistuse eestikeelne tõlge: Tõend. Antud selle kohta, et allohvitser Hazkel Abrami (poeg) Goltissonil (ja) tema seaduslikul abikaasal Roha Mendelevnal sündis poeg kuueteistkümnendal oktoobril 1870. aastal, kellele vastavalt Juudi religioonile on antud eesnimi Michel.

rasid kuulaja soovid. Alles kolmekümnendate aastate lõpul pöördus salvestajate huvi süvamuusika jäädvustamise poole. Täna on põhjust mõista sellist liiki meediumi jõudmist Eestisse märksa laiemalt. Talletatud heli on tegelikult helidokument, mille üks paljudest funktsioonidest kuulub muusika ja meelelahutuse valdkonda, võimaldades uurimismaterjali muusikaloolastele, lingvistidele jne.

Pole kahtlust, et helitehnika ja salvestusseadmete täiustumise tulemusel on tekkinud uut liiki ajalooallikas. Helidokumendile nõuetekohaselt salvestatud ja uurijatele kasutatav teave võib erineda näiteks kirjutatud istungite protokollidest, kuna seda pole "lahjendanud" hilisem traditsiooniline vormistav menetlus. Kuigi sellist liiki materjal esitab traditsioonilisele arhiivitööle väljakutse, annab ta rahva vaimse pärandi säilitamisel ja ajaloo uurimisel sootuks uusi võimalusi.

Paavo Annus

ARHIIVISEADUS TEGELIKKUSES

■ **Selle aasta 21. märtsil korraldas Eesti Arhivaaride Ühing Tallinna Linnaarhiivis seminari teemal "Arhiiviseadus ja tegelikkus".** Seminari avades tõdes Tallinna Linnaarhiivi direktor **Urmas Oolup**, et arhiiviseadus on nagu sohilaps, kellest tegijad on distantseerunud. Selle ettevalmistamise ja koostamisega tegelesid paljud pikka aega ja me ei oska praegu öelda, missugune oleks see olnud vastuvõetuna 1994., 1995. või ka 1997. aastal. Nüüdseks on arhiiviseaduse järgi püütud tööd seada juba kolm aastat ning oleks aeg selle heade või ka halbade külgede üle aru pidada.

■ **Praeguse arhiiviseaduse ajaloolisest taustast aastani 1996 kõneles Arhivaaride Ühingu esimees Peep Pillak.** Pärast Tartu rahulepingu sõlmimist asuti Eesti Vabariigis kohe ka arhiivindust korraldama. 1921. aastal asutati Riigiarhiiv Tallinnas ja Riigi Keskarhiiv Tartus. 1925. aastal kehtestati muinasvarade kaitse seadus, mis hõlmas kinnis- ja vallasmuinasvara, trükitooteid, viimaste hulgas ka erilise tähtsusega dokumente. Selle seadusega keelati muinasvarade riigist väljavedu. Algatus arhiivindust seadusega reguleerida tuli Tallinna Linnaarhiivilt 1929. aastal. Eelnõu esitas Otto Greiffenhagen. Seepeale moodustati arhiivinõukogus 18. detsembril 1929 arhiiviseaduse väljatöötamise komisjon, kus põhitegijad olid Otto Liiv ja Jüri Uluots. Arhiiviseadus kehtestati lõpuks 12. juunil 1935 riigivanema dekreediga.

Jätnud vahele okupatsiooni ajal arhiivinduses toimunu, asus ettekandja vaatlema uue arhiiviseaduse ettevalmistusi, millega Arhiivide Peavalitsus hakkas tegelema juba 1988. aastal. 1991. aastal, kui Eesti sai taas iseseisvaks, tuli üle võtta mahukas Parteiarhiiv ja paljude teiste asutuste dokumente, väljastada järjest rohkem mitmesuguseid teatisi, tuli välja arendada välissuhtlus. 1992. aastal keelati valitsuse määrusega erastatavate asutuste dokumentide ost ja müük, arhiividokumentide välja viimine riigist. Detsembris 1992 esitas rühm kuningriiklaste ridadesse kuuluvaid ajaloolasi arhiiviseaduse eelnõu. Kokkuleppel justiitsministeeriumiga esitas Arhiiviamet oma arhiiviseaduse eelnõu 12. jaanuaril 1993. Järjekordse, kolmanda eelnõu esitasid sama aasta aprillis Viljandis kokku tulnud nn tegevarhivaarid. Riigikantselei ja parlament soovisid kooskõlastatud eelnõu ning riigisekretäri